

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ

**НАУКОВІ СТУДІЇ
ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ**

ЗБІРНИК СТАТЕЙ

Засновано в 1995 році

Випуск 12 (15)

Київ 2005

МЕТОДИ ДІЇ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Аналізується метод соціодрами як ефективний інструмент розв'язання багатьох психологічних проблем сучасного суспільства. Висвітлюється роль практичної психології в подоланні наслідків стрімкого зростання етнічного тероризму, поширення етнічних воєн. Розглядається проблема неопрацьованих колективних травм, з якими також пов'язано багато суспільних конфліктів, суперечностей і які неможливо вирішити без психологічної допомоги. Досліджуються особливості й можливості методу соціодрами, описуються приклади її ефективного використання як у світовій практиці, так і в нашому суспільстві.

Ключові слова: соціодрама, метафора театру, дія, роль, групова ідентичність, трансгенераційна передача травм.

Анализируется метод социодрамы как эффективный инструмент решения многих психологических проблем современного общества. Освещается роль практической психологии в преодолении последствий стремительного роста этнического терроризма, распространения этнических войн. Рассматривается проблема непроработанных коллективных травм, с которыми также связано много общественных конфликтов, противоречий и которые невозможно решить без психологической помощи. Исследуются особенности и возможности метода социодрамы, описываются примеры ее эффективного использования как в мировой практике, так и в нашем обществе.

Ключевые слова: социодрама, метафора театра, действие, роль, групповая идентичность, трансгенерационная передача травм.

Article is devoted to the analysis of a sociodrama method, which is an effective tool of solution of many psychological problems of modern society. Nowadays there is a rapid growth of ethnic terrorism and ethnic wars, that, certainly, demands intervention of practical psychology for liquidation of their reasons and overcoming of consequences. Unhealed collective traumas are also a serious problem; they are a reason for many social problems and contradictions and demand a psychological help. In the article peculiarities and resources of the sociodrama

method are investigated; examples of its effective application both in the world practice as well as in our society are described.

Key words: sociodrama, theatrical metaphor, action, role, group identity, transgenerational transmission of traumas.

Проблема. Чи може психологія (зокрема соціальна та її молодша сестра – політична психологія), а також психотерапія допомогти в розв’язанні численних проблем сучасного суспільства, від яких воно потерпає упродовж практично всієї своєї історії. Адже, незважаючи на солідний досвід держав у розвитку міжнародних стосунків, удосконалення міжнародного права, створення інституцій на зразок Організації Об’єднаних Націй тощо, людство, схоже, ще не навчилося жити в мирі і злагоді. Як зазначає П.Ф. Келлерман, “цілі суспільства створюють і перетворюють трагічні сценарії ненависті і помсти. Міжгрупова дискримінація, бунти, тероризм і війна – ось із чого складаються щоденні репортажі міжнародних новин” [1, с. 7].

Психологічна допомога особистості має багатий досвід і методичний арсенал. Проте засоби допомоги хворому суспільству значно відстають від потреб сьогодення. На думку відомого соціального психолога М. Аргайла, “ворожі стосунки між групами, що іноді призводять до агресії, являють собою одну з найбільш серйозних проблем у світі. До цього часу психологічні дослідження досягли успіхів у поясненні цього явища, але виявилися неспроможними оздоровити його” [2, с. 23]. Проте у сфері розробки практичних засобів удосконалення суспільного життя світовий досвід має певні досягнення. З цього погляду слід виокремити практичний метод, по своїй суті покликаний розв’язувати суспільні суперечності та міжгрупові конфлікти, адже саме для цього він був створений. Це – *соціодрама*, яка належить до групи так званих методів дії.

Мета статті: обґрунтувати важливість та ефективність драматургічного підходу (зокрема використання соціодрами) у практиці розв’язання психологічних проблем суспільного життя, дослідити можливість адаптації методу соціодрами до вітчизняної суспільної та психологічної практики.

Соціодрама є різновидом психодрами, але відрізняється від останньої тим, що в ній увага зосереджується не на особистісних проблемах, а на проблемах групи: конфліктах, суспільних стереотипах, образі ворога тощо. За концепцією соціодрами, зіткнення чи змішування різних культурних груп неминуче призводить до соціальної патології і породжує численні суспільні проблеми. Подолання чи зменшення міжгрупових суперечностей (а саме це і робить соціодрама на практиці) сприятиме оздоровленню суспільства.

Метод соціодрами був розроблений Якобом Морено в першій половині ХХ ст. Перші ідеї щодо розробки методу соціометрії – методологічної та діагностичної основи соціодрами та психодрами – виникли в Морено ще 1915 р. під час роботи медичним працівником у таборі військовополонених у Міттендорфі. У своєму інтерв'ю він про це розповідав так: “Я побачив, як розвивалися людські відносини, сповнені конфлікту й напруженості, ворожості. Я бачив конфлікт між расами – між чехами, німцями й італійцями, конфлікт між релігіями – католиками, протестантами, євреями. <...> Я негайно почав помічати симпатії й антипатії, а також байдужість, ревності й ненависть, які перешкоджали процесу інтеграції. Я сказав, що це не індивідуум, це група, і тому я вперше дослідив те, що пізніше назвав соціограмою, що являє собою структуру групи. А потім я зобразив схему цієї всієї спільноти соціометрично, те, що ми сьогодні можемо назвати груповою динамікою” [3, с. 14].

Перша спроба апробації публічної соціодрами була здійснена Морено 1 квітня 1921 р. у Віденському театрі комедії. Він запропонував усім охочим зіграти роль короля Австрії і спробувати знайти шляхи подолання політичної кризи. Ця дата вважається днем народження психодрами і соціодрами. Пізніше, 1925 р., переїхавши до США, Морено продовжив роботу над методом соціодрами, зокрема в інсценізаціях “Живої газети”. Узагальнивши результати роботи, Морено 1934 р. виклав основні методи соціометрії та соціодрами у фундаментальній праці “Хто виживе?” [4], де окреслив великі завдання – вирішення проблем усього суспільства. Морено писав: “Істинно терапевтичний метод не може мати меншої мети, ніж усе Людство... Як

тільки ми успішно вилікували соціометричними методами цілу спільноту, нам здалося можливим, принаймні теоретично, впливати на нескінченно велику кількість таких же спільнот тими ж самими методами – фактично на всі спільноти, з яких складається людське суспільство” [4, с. 3]. Остаточою як окремий практичний метод соціодрама сформувалася в роки Другої світової війни та у повоєнний період.

У чому суть та особливості методу соціодрами? Методологічною основою соціодрами, як ми вже зазначали, є метод соціометрії [5], що являє собою діагностичний інструмент для хворого суспільства. Теорія та методологія соціодрами тісно пов’язані з теоріями соціального конфлікту, хоча з боку цих теорій ще не досягнуто методологічної обґрунтованості соціодрами. Особливостями соціодрами (на відміну від психодрами) є робота з групою як із цілим, розгляд групи як суб’єкта дії та психологічних змін, робота над груповими темами, міжгруповими конфліктами, груповими ролями (реалізуючи груповий обмін ролями), використання таких феноменів, як групова ідентичність, групові ідеології, стереотипи, упередження, образи ворога тощо.

На думку П. Ф. Келлермана, “соціодрама – це заснований на досвіді цілісно-груповий метод соціального дослідження й перетворення міжгрупового конфлікту” [1, с. 9]. Автор вважає, що можна виділити три основних аспекти застосування соціодрами: 1) *соціодрама кризи*, що сконцентровує соціальний фокус на колективних травмах, базується на соціальній теорії адаптації і як соціальний ідеал розглядає гомеостаз; 2) *політична соціодрама*, що сконцентровує соціальний фокус на суспільній дезінтеграції, базується на соціальній теорії адаптації і як соціальний ідеал розглядає рівність; 3) *соціодрама різноманітності*, що сконцентровує соціальний фокус на суспільних і колективних упередженнях, базується на теорії соціального конформізму і як соціальний ідеал розглядає терпимість [1, с. 14].

Методологічно соціодрама спирається на дуже цікаву і плідну у своїй багатогранності *метафору театру*. Вона пропонує розглядати весь навколишній світ (зокрема суспільство) як театр, як велику сцену (точніше – як систему різних сцен), а по-

ведінку людей – як драматичну дію. Драматургічна модель використовує для опису дійсності дві ключові категорії – *дію* і *роль*.

Дія – це процес розгортання в часі й просторі життєдіяльності окремих людей, малих і великих груп. Категорія дії охоплює на рівні індивіда такі феномени, як діяльність, поведінку, вчинок, рішення, а на рівні соціальних груп і суспільства – усі соціальні події, причому не лише їх фактологічну, а й емоційно-мотиваційну та символічно-смыслову складові.

Час і простір також є важливими категоріями драматургічної моделі. Їх властивості відрізняються від фізичних властивостей. Зокрема, феномен передачі травматичного досвіду наступним поколінням (про що буде сказано нижче) супроводжується “провалами в часі”, коли події, відокремлені великими проміжками часу, сприймаються суспільною свідомістю як такі, що існують поруч. Подібні феномени у штучних умовах відтворюються в соціодрамі.

Категорія *ролі* є ще однією ключовою категорією, що описує суб’єкти дії. Вона є методологічно доцільною, теоретично обґрунтованою і практично ефективною. З теоретичного боку ролі являють собою елементи теорії особистості (якщо йдеться про психодраму) або елементи структури суспільства і малих груп (у соціодрамі). З практичного боку категорія ролі входить до широкого переліку практичних методів, методик і технік, що дають змогу завдяки великому арсеналу впливати як на рівні індивіда, так і на рівні малих і великих груп.

Метод соціодрами вже має солідний досвід успішного розв’язання численних суспільних проблем – расових, етнічних, релігійних конфліктів, наслідків воєн, терористичних актів тощо. Прикладом ефективного застосування соціодрами можна вважати позитивне подолання расових суперечностей у Сполучених Штатах у 60-ті роки.

Сучасне суспільство відрізняється стрімким злетом етнічного тероризму та поширенням етнічних воєн (порівняно з великими воєнними конфліктами, зростання кількості яких протягом останніх десятиліть призупинилося). Ми були і є свідками терористичних актів на Близькому Сході, у Росії, США та

в багатьох інших регіонах світу. Але реагування на ці суспільні потрясіння здійснюється по-різному. Прикладом позитивного розв'язання конфлікту, що розгорівся між турецькою і німецькою общинами після терористичного акту німецьких праворадикалів у Золінгені (Німеччина) 1993 р., є соціодраматичне опрацювання, викладене в статті Ф. Гайслер і Ф. Гермара “Обмін ролями з ворогом” [6].

Зовсім іншому “виході” віддали перевагу владні кола США після жахливого терористичного акту 11 вересня 2001 р. Війна в Афганістані, а потім в Іраку є таким “розв'язанням” конфлікту, що не лише усуває причини тероризму, а й здатне “законсервувати” конфлікт на майбутнє. Позиція, втілена в законі вавилонського царя Хаммурапі “Око за око, зуб за зуб”, залишається актуальною і нині як ідеологічна причина живучості соціальних конфліктів, традиції кровної помсти тощо, як підґрунтя численних суспільних суперечностей та конфліктів.

Аналізуючи причини й механізми суспільних проблем, що потребують соціодраматичної допомоги, слід виділити насамперед феномени *групової ідентичності*. Кожна велика або мала група має тенденцію сприймати себе дещо краще, ніж інші групи. *Груповий нарцисизм*, що виявляється в прагненні захищати інтереси групи від зовнішньої критики (з боку інших груп), є нормальним явищем у помірних проявах, але він може стати причиною расизму, шовінізму, а тому часто призводить до міжгрупових конфліктів і воєн. Якщо гордість групи потерпає від нападів ззовні, це стає причиною того, що група прагне будь-що захистити свої інтереси. У цьому – причина так званої *когнітивної асиметрії* у сприйнятті себе та інших. Ущемлення групової гордості зазвичай призводить до стрімкого зростання значущості групових цінностей, що стосуються своєї групи, її ідеалізації та формування образу ворога в особі іншої групи. Це добре видно на прикладі сімейної групи, коли дитина, навіть потерпаючи від знущання своїх батьків, готова битися з однолітками, якщо ті якимось чином їх ображають. Слід також зазначити, що серед різних видів групової ідентичності етнічна ідентичність є однією з найістотніших. Етноцентризм найчастіше за все є причиною всіх тих проблем, про які ми говорили вище. Окремо слід

назвати проблеми так званих груп-ізгоїв, тобто груп різних меншин, що систематично зазнають утисків з боку груп більшостей.

Іншим важливим підґрунтям живучості міжгрупових конфліктів є механізми так званої *трансгенераційної передачі травм*, тобто передавання наступним поколінням наслідків колективних травм, якщо не відбулося їх достатнє психологічне опрацювання в попередніх поколіннях. На думку багатьох психологів, що вивчають суспільні проблеми, таких як В. Волкан [7], П.Ф. Келлерман [1], Р. Кукієр [8], колективна травматизація (наприклад, війна, терор, катастрофи, геноцид тощо) потребує певного окультурення, ритуалізації, тобто увічнення в різних формах, оспівування, оплакування, жалоби. Якщо цього не відбувається (наприклад, якщо це заборонено), то травмоване покоління передає наслідки травматизації наступному, яке, не будучи свідком цих подій, переживає всі ці травми як свої (неначе не було відрізки історії в десятки чи навіть сотні років), відчуває потребу помсти чи інших форм відреагування або прагне окультурити ці травми, чого не зробило свого часу попереднє покоління. Отже, у даному випадку наступні покоління несуть тягар психологічних проблем своїх предків і також потребують психологічної допомоги. Така трансгенераційна передача характерна на всіх рівнях суспільної структури – від суспільства в цілому до окремої сім'ї [див., напр., 9; 10].

Прикладом успішного подолання колективної травми є пам'ять про Велику Вітчизняну війну. Завдяки численним пам'ятникам, книгам, кінофільмам, відзначенню ювілеїв наш народ виплакав цю трагедію, і як результат – ми готові простити німців і німецьку націю. Але разом з тим і досі не можуть примиритися ветерани Радянської армії та УПА, оскільки цей суспільний конфлікт у нашій історії замовчувався і не дістав належного психологічного розв'язання. Багато колективних травм, яких зазнало наше суспільство, також не пройшли психологічного опрацювання, свого часу вони ігнорувалися, а то і просто були зараховані до заборонених тем. Це – Голодомор 30-х років, репресії 30–40 років, депортація цілих народів, Чорнобильська катастрофа тощо.

Недавні події осені 2004 р. в Україні, а саме вибори Президента, а також Помаранчева революція та поляризація суспільства, що стали їх наслідками, без сумніву, є значною колективною травмою, а отже, необхідна психологічна допомога. Українське суспільство раптом стало чимось схожим на післяреволюційну Росію, розколоту громадянською війною, коли запитання “Ти за кого – за “червоних” чи за “білих”?” визначало належність людини до щирих друзів або лютих ворогів. Революційне протистояння, теж зафарбоване в різні кольори, розділило країну не тільки географічно – вододіл часто проходив через трудові колективи, родини, компанії старих приятелів. Усім чомусь раптом стало дуже важливо знати, за кого голосували близькі, родичі, друзі. Різка поляризація суспільства сприяла формуванню образу ворога не тільки в особі кандидатів у президенти, а й в особі їхніх численних прихильників. Політичні симпатії перетворилися на лакмусовий папірець ставлення до людини, іноді навіть причину того, чи залишиться вона другом, чи з нею припиняться всілякі відносини. Це підсилювалося (особливо в перші дні революції) протистоянням “різнобарвних” мітингів та з’їздів, що нагнітало негативні емоції, агресію, породжувало реальну загрозу сепаратизму й розколу країни. Були моменти, коли над Україною, здавалося, навіть нависала примарна загроза громадянської війни.

Автор цієї статті має досвід застосування методу соціодрами до врегулювання конфліктів на ґрунті політичного протистояння [11]. Проведення соціодрами з групами людей, що мають різні політичні симпатії, виявило багато позитивних ефектів, серед яких – помітне підвищення політичної толерантності, прийняття розбіжностей у думках, поглядах і політичних симпатіях. Дія допомогла значно знизити рівень агресії учасників. Сміх, що часто виникає у ході такої гри, є чудовим способом проробки й відреагування агресивних імпульсів.

Політичне протистояння під час президентських виборів є наслідком політичних помилок і нерозв’язаних суспільних суперечностей на попередніх етапах вітчизняної історії, зокрема хибної національної політики комуністичного режиму. Під час Помаранчевої революції і після неї вдалося розв’язати далеко не

всі суперечності. Нині психологічна робота покликана поглибити інтеграцію суспільства, інакше в майбутньому в разі виникнення суспільних та політичних криз існує ризик спалаху нових конфліктів. Ці та інші проблеми сучасного українського суспільства, безумовно, потребують різноманітних форм психологічної роботи, зокрема і застосування методів соціодрами.

Висновки. Використання соціодрами як психологічного інструменту в подоланні міжгрупових суперечностей та розв'язанні інших психологічних проблем суспільства є ефективним і перспективним з багатьох поглядів засобом. Сфера застосування соціодрами – це не лише соціальні, етнічні та інші подібні проблеми. Вона успішно може використовуватися, наприклад, в організаційній психології для розв'язання суперечностей у професійних структурах та організаціях, у політиці – як механізм регулювання політичного життя, в освіті – як засіб підвищення ефективності системи навчання тощо.

До практичних досягнень розробки цієї теми можна віднести створення автором статті (у ролі головного редактора) спеціалізованого номера журналу “Психодрама і сучасна психотерапія” (№ 4 за 2004 р.), повністю присвяченого проблемам соціодрами на суспільно-політичні теми [1; 6; 8; 11], та приїзд одного з авторів цього випуску, відомого і визнаного у світі спеціаліста із психодрами та соціодрами Пітера Фелікса Келлермана (Ізраїль), у Київ у травні – червні 2005 р. [12]. Ще до свого приїзду Келлерман писав про своє зацікавлення українською історією, відзначаючи, що вона багата на різноманітні події, а звідси – потреба в різних видах психологічної допомоги, зокрема в застосуванні соціодрами. У межах програми його перебування в Києві було організовано круглий стіл на тему “Трансгенераційна передача травми”; тренінг із соціодрами для українських психодраматистів, де було проведено соціодраматичну гру на теми колективних травм та суперечностей української історії; семінар із психодрами, на якому, зокрема, було проведено гру на тему психологічної травми, що стала наслідком політичного протистояння під час Помаранчевої революції.

Разом з тим слід зазначити, що для України (як для суспільних інституцій, так і для практиків – психологів, психотера-

пєвтів, зокрема психодраматистів) соціодрама є новим і малоосвоєним методом психологічної практики (на відміну від психодрами, яка активно розвивається вже протягом цілого десятиліття). Проведення соціодраматичного семінару, випуск спеціалізованого номера журналу, досвід використання соціодрами на практиці доводять, що цей метод заслуговує на увагу і може мати великий попит на всіх рівнях особистого і суспільного життя людей, а його розвиток та впровадження сприятимуть у перспективі багатьом прогресивним змінам як у психології людей, так і в житті суспільства. Використання методів дії у розв'язанні психологічних проблем суспільного життя містить у собі великі резерви сприяння ефективній трансформації суспільства і подолання багатьох негативних явищ.

Література

1. *Келлерман П.Ф.* Социодрама // Психодрама и современная психотерапия. – 2004. – № 4. – С. 7–21.
2. *Argyle M.* Cooperation: The Basis of Socioability. – London: Routledge, 1991.
3. *Сакс Дж.М.* Голос Я.Л. Морено: Интервью с создателем психодрамы // Психодрама и современная психотерапия. – 2003. – № 1(2). – С. 5–21.
4. *Moreno J. L.* Who shall survive? A new approach to the problem of human interrelations. – Rev. ed. – Beacon (N. Y.): Beacon House, 1953.
5. *Морено Я. Л.* Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе: Пер. с англ. – М.: Академ. проект, 2001.
6. *Гайслер Ф. и Гёрмар Ф.* Обмен ролями с врагом: Мореновская социодрама работает с темой насилия и праворадикализма // Психодрама и современная психотерапия. – 2004. – № 4. – С. 50–68.
7. *Volkan V.* Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997.
8. *Кукиер Р.* Психодрама Человечества. Действительно ли это утопия? // Психодрама и современная психотерапия. – 2004. – № 4. – С. 29–42.
9. *Kellermann N.P.F.* Transmission of Holocaust Trauma. – National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation, 2000. – <http://peterfelix.tripod.com/home/trans.htm>.

10. *Шутценбергер А.А.* Синдром предков. Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциограммы. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2001.
11. *Горноста́й П.П.* Социодрама на Майдане: Четыре цвета украинской политики // Психодрама и современная психотерапия. – 2004. – № 4. – С. 43–49.
12. *Гой Т.В., Горноста́й П.П., Кистаева Е.В.* Общество и коллективная травма: Семинар Питера Келлермана // Психодрама и современная психотерапия. – 2005. – № 2–3. – С. 141–145.

© Горноста́й П.П.